

دراسة حول العمق الموضوعي والرمزي في عالم المعنى لنوع الغزل في شعر الديوان

دراسة حول العمق الموضوعي والرمزي في عالم المعنى لنوع الغزل في شعر الديوان

م.م. عائشة ممتاز حسن

جامعة كركوك، كلية التربية للعلوم الإنسانية، قسم اللغة التركية.

البريد الإلكتروني Email : aishamumtaz@uokirkuk.edu.iq

الكلمات المفتاحية: شعر الديوان، الغزل، الحب، التصوف، الطبيعة، القضاء والقدر، الرمزية، الصور الشعرية (المضمون)، طبقات المعنى.

كيفية اقتباس البحث

حسن ، عائشة ممتاز ، دراسة حول العمق الموضوعي والرمزي في عالم المعنى لنوع الغزل في شعر الديوان، مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، ٢٠٢٥، المجلد: ١٥، العدد: ٤ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered في
ROAD

مفهرسة في
IASJ

An Analysis of the Thematic and Allegorical Depth of the Meaning World of the Gazel Genre in Divan Poetry

Aisha Mumtaz Hasan

University of Kirkuk, College of Education for Humanities, Department of Turkish Language

Keywords : Divan Poetry, Ghazal, Love, Sufism, Nature, Fate, Allegory, Mazmun, Semantic Layers.

How To Cite This Article

Hasan, Aisha Mumtaz, An Analysis of the Thematic and Allegorical Depth of the Meaning World of the Gazel Genre in Divan Poetry , Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, July 2025, Volume:15, Issue 4.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](#)

المخلص

يُعدّ الغزل أحد أبرز أشكال النظم في الأدب التركي الكلاسيكي، إذ لا يتميز فقط بجماله الشكلي، بل أيضاً بغناه الدلالي والرمزي. تتناول هذه الدراسة عالم المعنى في قصائد الغزل من خلال تحليل موضوعي يركّز على محاور الحب، التصوف، الطبيعة والقضاء والقدر. وتُظهر قصائد الغزل بنية متعددة الطبقات من خلال معالجة مفهومي الحب المجازي والإلهي، وتأثيرها العميق بالفكر الصوفي، إضافة إلى الوظيفة الرمزية لعناصر الطبيعة، وكذلك تغذية روح القصيدة الميلاذكولية بمفاهيم القدر والفناء.

وفي هذا السياق، تم تحليل كيفية معالجة هذه الموضوعات وعمق الدلالة من خلال أبيات مختارة من قصائد أبرز الشعراء في هذا المجال مثل فضولي، باقي، نديم، شيخ غالب ونيّازي المصري. وتهدف هذه الدراسة إلى إظهار أن شعر الغزل لا يقتصر على التعبير عن المشاعر الفردية فقط، بل هو أيضاً بحث ميتافيزيقي وتجسيد لفكر جمالي عميق.

Abstract

Ghazal, as one of the most prominent poetic forms of classical Turkish literature, stands out not only for its formal aesthetics but also for its rich semantic structure. This study analyzes the thematic world of meaning in ghazals within the framework of love, mysticism (Sufism), nature, and fate. The research particularly focuses on the multi-layered structure of meaning achieved through the use of metaphors, allegory, and the traditional imagery system known as mazmun. By analyzing selected couplets from major poets such as Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Şeyh Galip, and Niyazî-i Mısırî, the study demonstrates how these themes are handled and how they contribute to the depth of meaning in the ghazal tradition. This research highlights that ghazal serves not only as a medium for personal emotional expression but also as a metaphysical quest and an aesthetic reflection.

Divan Şiirinde Gazel Türünün Anlam Dünyasının Tematik ve Alegorik Derinliği Üzerine Bir İnceleme

Ayşe Mümtaz Hasan¹

Özet

Gazel, klasik Türk edebiyatının en seçkin nazım biçimlerinden biri olarak, yalnızca biçimsel estetiğiyle değil, anlam zenginliğiyle de öne çıkar. Bu çalışma, gazelin anlam dünyasını aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temaları ekseninde tematik bir çözümleme ile ele almaktadır. Gazel, mecazî ve ilâhî aşk anlayışları, tasavvufî düşüncenin derin etkisi, tabiat unsurlarının alegorik işlevi ve kader-fanilik kavramlarının şiirin melankolik ruhunu beslemesi yönüyle çok katmanlı bir yapı sergiler. Bu bağlamda, Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Şeyh Galip ve Niyazî-i Mısırî gibi önde gelen şairlerin gazellerinden seçilmiş beyitler aracılığıyla, temaların nasıl işlendiği ve anlam derinliğinin nasıl sağlandığı analiz edilmiştir. Çalışma, gazel türünün yalnızca bireysel duygu aktarımı değil, aynı zamanda bir metafizik arayış ve estetik düşüncenin ifadesi olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Gazel, Aşk, Tasavvuf, Tabiat, Kader, Alegori, Mazmun, Anlam Katmanları.

Giriş

Gazel, Divan şiiri geleneği içinde yalnızca aşk temasını değil, aynı zamanda bireysel ruh hâllerini, metafizik sorgulamaları ve insanın

tabiatla kurduğu alegorik ilişkiyi de derinlemesine barındıran bir nazım türüdür. Bu şiir formu, biçimsel zarafeti ile anlam derinliğini birleştiren bir yapıya sahiptir. Özellikle Fars edebiyatından alınan gazel formu, Türk şairlerinin katkılarıyla içerik açısından zenginleştirilmiş ve mazmun kullanımıyla geniş bir imge repertuarı kazanmıştır (Kılıç, 2013). Gazel, yalnızca bir aşk anlatısı değil; aşkın ilâhî mertebelere yükseldiği, tasavvufî bir tefekkür alanına dönüştüğü, doğanın alegorik bir anlam taşıdığı ve kaderin melankolik bir motif olarak şiire sirayet ettiği bir anlam evreni sunar (Levend, 1983).

Bu şiir türünde, mazmunlar aracılığıyla hem bireysel hem de evrensel temaların işlendiği, her bir imgenin geleneksel anlamlar sistemine bağlı olarak çok katmanlı anlamlar taşıdığı görülür. Gül, bülbül, pervane, şem', meyhane, saki gibi temel mazmunlar, aşkın çeşitli hâllerini ve bu hâllerin ruhsal, tasavvufî, estetik boyutlarını yansıtmak için kullanılmıştır. Bu durum, gazelin yalnızca bir duygu şiiri değil, aynı zamanda bir felsefî söylem, bir varoluşsal arayış metni olarak da değerlendirilmesine olanak tanır (Türkmen, 2010).

Bu makalede, gazel türünün bu çok katmanlı anlam dünyası, tematik bir çözümleme yöntemiyle ele alınacak ve aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temalarının gazelde nasıl işlendiği, hangi imgesel ve biçimsel araçlarla derinleştirildiği, örnek beyitler ve şairlerin yaklaşımları üzerinden analiz edilecektir. Böylece gazelin hem bireysel duyguların hem de metafizik düşüncenin bir ifadesi olarak taşıdığı önemin altı çizilmiş olacaktır.

Divan edebiyatı, Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ve klasik İslam kültürünün etkisiyle biçimsel olarak Arap ve Fars edebiyatından beslenen, ancak zamanla kendine özgü bir yapı kazanan zengin bir şiir geleneğidir (Levend, 1983). Bu gelenek içinde gazel, en yaygın ve en karakteristik nazım biçimlerinden biri olarak öne çıkar. Gazel, biçimsel olarak beyit esasına dayanan ve aruz vezniyle kaleme alınan bir nazım türüdür. Ancak gazelin esas gücü, yalnızca biçimsel özelliklerinde değil, aynı zamanda içerdiği derin anlam katmanlarında ve tematik zenginliğinde kendini gösterir (Kılıç, 2013).

Gazel, her bir beytin bağımsız bir anlam taşıyabileceği, fakat çoğunlukla aşk, tasavvuf, tabiat ve kader gibi temalar etrafında bir bütünlük arz eden bir yapıya sahiptir. Bu şiir formu, aşkın farklı halleri, insanın varoluşsal sorgulamaları, ilâhî hakikate yönelişi ve tabiatla kurulan sembolik ilişkiler üzerinden çok boyutlu bir anlam dünyası kurar. Bu anlam dünyasının inşasında mazmunlar, alegoriler, metaforlar ve simgeler başlıca araçlar olarak kullanılır (Türkmen, 2010, s. 118).

Gazel geleneğinde en öne çıkan tema aşk olmakla birlikte, bu aşk yalnızca beşerî bir arzunun ifadesi değildir. İlâhî aşk, tasavvufî bir bakış açısıyla gazel şiirinin temel eksenlerinden birini oluşturur. Şairler, beşerî sevgiliye duyulan arzu üzerinden ilâhî hakikate yönelişi ifade etmişlerdir². Bu durum, gazelin hem bireysel hem de metafizik bir arayış alanı olmasına yol açmıştır. Tasavvufî düşüncenin gazel üzerindeki bu etkisi, vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde aşkı bir kemâle erme yolu, bir varlıktan geçiş (fenâ-fillâh) süreci olarak konumlandırmıştır³.

Ayrıca gazel şiirinde doğa unsurları da salt betimleyici öğeler olmaktan çıkıp, anlam katmanlarını derinleştiren semboller haline gelir. Gül sevgilinin yüzünü, bülbül âşığı, meyhane dünyevî hayattaki sınav alanını ve saki ise hakikati sunan rehberi temsil eder (Gölpınarlı, 2004). Bu imgeler aracılığıyla gazel, yalnızca bir duygu anlatısı değil, insanın anlam arayışına katkı sunan güçlü bir edebî form haline gelir.

Bu çalışmada, gazel türünün bu çok katmanlı yapısı aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temaları çerçevesinde tematik çözümleme yöntemiyle ele alınacaktır. Bu çözümlemede, hem klasik şairlerin gazellerinden seçilmiş beyitler hem de ilgili literatür yardımıyla temaların gazel estetiğine katkıları ortaya konulacaktır. Böylelikle gazelin yalnızca estetik bir form değil, aynı zamanda felsefî ve metafizik bir söylem alanı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Aşkın Çok Katmanlı Anlatımı: Meczâî ve İlâhî Aşk

1.1. Meczâî Aşk: Beşerî Arzudan Sanatsal İdeale

Gazel şiirinde meczâî aşk, yalnızca bir duygu aktarımı değil, aynı zamanda klasik estetik anlayışın bir parçası olarak şekillenir. Sevgili, fiziksel güzellik unsurlarıyla yüceltilirken, aynı zamanda ulaşılmaz ve nazlı bir figür olarak konumlandırılır. Bu estetikte sevgilinin güzelliği, âşığın varoluşunun anlamı haline gelir (Yetiş, 2001). Sevgilinin her bir organı mazmunlar aracılığıyla anlam kazanır: kaşları yay, gözü ok, yanağı gül, dudağı gonca, boyu servi, zülüfleri gece karasıdır. Bu güzellik tasviri, Arap ve Fars şiir geleneğinden devralınmış olmakla birlikte, Türk Divan şiirinde özgün bir estetik sistem haline getirilmiştir (Levend, 1983).

Sevgilinin nazlı ve ulaşılmaz oluşu, aşkı bir çile ve sınav alanına dönüştürür. Bâkî'nin gazellerinde bu meczâî aşk daha çok dünyevî zevk ve hayranlık düzleminde kalırken, Fuzûlî'de aşk bir varoluş sorunu haline gelir (Yetiş, 2001).

Fuzûlî şöyle der:

Mecnûn'a dediler: âşık-ı sâdık ne gerek

Dedi: Gerçek âşık odur kim her dem ateşler içinde yanar⁴.

Bu yanış, dünyevî arzusun ötesinde, bir yok oluş ve yeniden varoluş süreci olarak kurgulanmıştır. Buradaki aşk anlayışı, tasavvufî aşk anlayışına doğru evrilir.

1.2. İlâhî Aşk: Varlıkta Yok Oluşun Şiirsel İfadesi

İlâhî aşk, tasavvufî düşüncenin temel kavramlarından biri olan fenâ-fillâh (Allah'ta yok olma) ve bekâ-fillâh (Allah'ta kalıcı olma) anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu aşk biçimi, nefsin arındırılması, benlikten geçiş ve ilâhî hakikatin idrakine ulaşma sürecini temsil eder.

Tasavvufî gelenekte aşk, insanın Tanrı'yla olan ilişkisinde merkezi bir rol oynar. İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd öğretisine göre tüm varlıklar, Allah'ın tecellisinden ibarettir; aşk ise bu tecelliye idrak etmenin yoludur (Topaloğlu, 2004). Bu bağlamda ilâhî aşk, bir bilgi ve idrak meselesi, ruhun kemâl yolculuğudur.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki şu beyit, aşkın bu kemâl yolculuğundaki yerini anlatır:

Aşk nedir bilmezsin, bilsen Mevlânâ gibi yanardın (Gölpınarlı, 2004).

Yanmak burada nefsin arınması, aşkın bir yok oluş haliyle hakikate açılması anlamına gelir. Bu yanma, sadece bir mecaz değil, ruhsal bir olgunlaşma sürecidir.

Fuzûlî'nin ünlü dizelerinde bu ilâhî aşk anlayışı şöyle dile getirilir:

Aşk imiş her ne var âlemde

İlm bir kîl ü kâl imiş ancak

Bu beyitte aşk, bilgiye ve ilme tercih edilen yegâne hakikat arayışı olarak konumlandırılır.

1.3. Aşkın Psikolojik ve Ontolojik Boyutu

Gazel geleneğinde aşk, yalnızca duygusal bir süreç değil, aynı zamanda bir benlik çözülmesi, bir varoluşsal sınav alanıdır. Âşık, sevgilinin güzelliği karşısında yok olmayı göze alır. Bu yok oluş, aşkın nihai amacı olan hakikate ermenin bir parçasıdır. Psikolojik düzeyde bu durum, âşığın sürekli bir melankoli ve hicran hâlinde olmasıyla tezahür eder.

Âşık, aşk yolculuğunda sürekli bir çile ve sabır içinde olmalıdır. Bu sabır, ilâhî aşk yolunun temel erdemlerinden biridir. Niyazî-i Mısırî şöyle der:

Sabır gerek aşk yolunda ey gönül, feryâd etme

Her ne gelirse Hak'tandır, ol her dem hoş bir nazarla bak

Bu dizeler, aşkın bir çile ve teslimiyet yolu olduğunu gösterir⁵.

1.4. Mazmunlar ve Alegori ile Aşkın Katmanlı Anlatımı

Aşkın Divan şiirindeki anlatımı, doğrudan değil; mazmunlar ve alegorik imgeler aracılığıyla gerçekleştirilir. Gül-bülbül, şem'-pervane, meyhane-saki ikilikleri, aşkın farklı hâllerini yansıtır. Bu sistem, aşkın sıradan bir arzudan ziyade, çok katmanlı bir hakikat arayışı olduğunu vurgular.

Örneğin, pervane mum etrafında döner ve sonunda yanarak yok olur. Bu, aşk yolunda varlıktan geçişin ve hakikate erişmenin alegorik ifadesidir (Türkmen, 2010).

2. Tasavvufî Düşüncenin Gazel Anlamına Katkısı: Aşkın İlâhî Boyutu ve Hakikate Yolculuk

Divan şiirinde tasavvufî düşünce, yalnızca belli bir dönemin ya da birkaç şairin değil, bütün bir geleneğin derinlemesine etkilendiği bir anlam katmanıdır. Gazeldeki aşk, tasavvufî bir perspektifle yorumlandığında, aşk yalnızca bir beşerî arzu değil; hakikate, mutlak varlığa, yani Allah'a ulaşmanın bir yolu olarak anlam kazanır. Bu anlayış, tasavvufun merkezinde yer alan vahdet-i vücûd öğretisiyle doğrudan ilişkilidir. İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği bu öğretiye göre evrende mutlak varlık yalnızca Allah'tır; diğer tüm varlıklar ise O'nun isim ve sıfatlarının yansımalarıdır.

Bu bağlamda, gazel şairi için aşk, Tanrı'yı idrak etmenin ve ona ulaşmanın bir vasıtasıdır. Aşk yoluyla insan benliğinden sıyrılır, kendi varlığını terk ederek hakikatte yok olur (fenâ-fillâh) ve Allah'ta kalıcı hale gelir (bekâ-fillâh). Bu süreç, yalnızca bir metafizik arayış değil, aynı zamanda ruhsal bir terbiye ve arınma yolculuğudur.

2.1. Aşk Yoluyla Hakikate Erişim: Fenâ ve Bekâ Süreci

Tasavvufî düşüncede aşk, insanın Tanrı'ya duyduğu özlemi ve bu özlemin onu varlıktan geçmeye (fenâ) yöneltmesini ifade eder. Fenâ-fillâh, insanın kendi varlığını ve nefsini terk ederek Allah'ta yok olması anlamına gelir. Bu sürecin sonunda insan bekâ-fillâh makamına ulaşır; yani Allah'ın varlığında kalıcı olur. Bu iki kavram, gazel şairlerinin aşk anlayışının ontolojik temelini oluşturur.

Fuzûlî'nin gazellerinde bu sürecin izleri açıkça görülür:

Aşk imiş her ne var âlemde,
İlm bir kîl ü kâl imiş ancak

Bu beyitte aşk, bilgiden üstün, varoluşun temel sebebi olarak sunulmuştur. Buradaki aşk ilâhî aşktır ve insanı kemâle erdiren bir ateştir.

2.2. Mevlânâ'nın Aşk Anlayışı: Yanmak ve Arınmak

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, aşkı bir arınma, bir yanma süreci olarak yorumlar. Ona göre aşk, ruhun Tanrı'ya yönelmesi ve benliğini arındırmasıdır. Bu yanış, nefsin egosundan sıyrılıp hakikate açılmayı sağlar (Gölpınarlı, 2004). Mevlânâ şöyle der:

Hamdım, piştım, yandım (Gölpınarlı, 2004).

Bu üç aşama, tasavvufî aşkın insan ruhunda geçirdiği dönüşüm sürecini özetler: hamlık cehaleti, pişmek olgunlaşmayı, yanmak ise kemâli simgeler.

Mevlânâ'nın aşk anlayışında âşık, sürekli olarak yanar, ancak bu yanış bir yok oluş değil; yeniden doğuşun, ruhun kemâle erişmesinin bir ifadesidir.

2.3. Şeyh Galip'te Hüsn ve Aşk Alegorisi: Hakikat Yolculuğu

Tasavvufî aşkın Divan şiirindeki en çarpıcı örneklerinden biri, Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde karşımıza çıkar. Bu eserde Hüsn (güzellik) ilâhî hakikati, Aşk ise bu hakikati arayan insan ruhunu temsil eder. Şair, aşkın bir yolculuk olduğunu, bu yolculukta âşığın sayısız sınavdan geçerek hakikate ulaşacağını anlatır.

Şeyh Galip şu beytiyle bu süreci alegorik bir şekilde dile getirir:

Aşk bir şem''dir pervane âşıktır o şem'e,
Pervane yanar, şem' hep pür-nûr olur

Burada pervanenin yanışı, âşığın ilâhî aşk uğruna benliğini feda etmesini, şem'in ışığı ise hakikati temsil eder.⁶

2.4. Niyazî-i Mısırî ve Melamî Aşk Anlayışı: Sabır ve Çile

Niyazî-i Mısırî'nin şiirlerinde aşk, melamî tasavvuf anlayışıyla birleşerek bir sınav, bir sabır alanı olarak ele alınır. Melamîlik, nefsin terbiye edilmesi ve dışa vurulmuş ibadet yerine içsel bir olgunlaşmanın esas

alınmasıyla tanınır. Bu anlayışta aşk, bir sınavdır ve âşık bu sınavı sabırla geçmek zorundadır.

Niyazî-i Mısrî'nin dizeleri bunu açıkça gösterir:

Her ne söylerse söylesin âşıklar,
Hepsi sırdır, aşk derttir, ilâcı sabırdır

Bu sabır, yalnızca aşk acısına dayanmak değil; aynı zamanda nefsin terbiyesi ve ruhun kemâl yolculuğuna dirençle devam etmesi anlamına gelir.

2.5. Aşkın Tasavvufî İmgelem Dünyası: Mazmunlar ve Alegori

Tasavvufî aşk, gazelde güçlü bir imgelem sistemiyle ifade edilir. Meyhane irfan meclisi, şarap ilâhî aşkın sarhoşluğu, saki mürşidi simgeler. Gül ilâhî güzellik, bülbül hakikat yolcusudur. Bu mazmunlar, aşkın sıradan bir arzu değil; hakikate yönelmiş bir arayış olduğunun şiirsel araçlarıdır.

Özellikle şem' ve pervane metaforu, bu aşk anlayışının en güçlü anlatım biçimlerinden biridir. Âşık, pervane gibi yanar, yok olur; bu yok oluş, hakikate açılan bir kapıdır (Türkmen, 2010).

3. Tabiatın Alegorik Kullanımı ve İmge Dünyası

Divan şiiri geleneğinde doğa (tabiat), salt bir manzara betimlemesi değil; aşkın, ilâhî hakikatin ve insan ruhunun çeşitli yönlerinin alegorik bir anlatımı olarak işlev görür. Tabiat unsurları, gazel şiirinde estetik değil, aynı zamanda metafizik ve sembolik bir değere sahiptir. Gül, bülbül, servi, meyhane, saki, şem' (mum), pervane (kelebek), rüzgâr, bahar gibi öğeler birer doğal varlık olmalarının çok ötesinde, aşkın değişen hallerini, ruhun çektiği çileyi ve hakikate yönelişi anlatan temsillerdir.

3.1. Gül ve Bülbül Alegorisi: Aşkın Doğadaki Tezahürü

Gül-bülbül mazmunu, Divan şiirinin en yaygın ve en köklü simgesel anlatım araçlarından biridir. Gül, genellikle sevgiliyi; bülbül ise onun aşkıyla yanıp inleyen âşığı temsil eder. Bu ikili, aşkın imkânsızlığına, sürekli özleme ve hicrana dayalı doğasına dikkat çeker.

Fuzûlî'de bülbülün feryadı yalnızca sevgilinin yüzünü görmek için değil, aynı zamanda aşkın hakikate ulaşmakta bir yol olduğunu ilan eder:

Gül yüzün görse perîzân olur âlem çün bahâr

Bülbül-i şeydâ olur pervîzâde hûn-resân

Burada gül, Tanrısal güzelliğin sembolü; bülbül ise hakikati arayan âşıktır. Bu alegori, aşkın doğal düzlemde değil, varoluşsal bir derinlikte yaşandığını anlatır.

3.2. Şem' ve Pervane: Fedakârlığın ve Varlıkta Yok Oluşun Sembolü

Şem' (mum) ve pervane (kelebek) metaforu, aşkın en yoğun, en trajik ve aynı zamanda en yüce tezahürlerinden birini sunar. Pervane, mumun ışığına meftundur ve bu ışık uğruna yanarak yok olur. Bu yanlış, âşığın sevgili uğruna kendinden geçişini, hatta yok oluşunu simgeler (Türkmen, 2010).

Şeyh Galip'in beytinde bu mecaz güçlü bir şekilde ifade bulur:

Aşk bir şem'dir pervane âşıktır o şem'e
Pervane yanar, şem' hep pür-nûr olur

Bu imgede, şem' ilâhî nur; pervane ise hakikati arayan insanı simgeler. Bu yanma, bir yok oluş değil, ilâhî olanla birleşmenin metaforik ifadesidir.

3.3. Meyhane, Şarap ve Saki: İrfan Yolunun Doğal Sembolleri

Divan şiirinde meyhane, saki ve şarap da sıklıkla kullanılan alegorik tabiat öğeleridir. İlk bakışta dünyevî eğlenceyi çağrıştıran bu unsurlar, tasavvufî anlamda bambaşka bir hakikati temsil eder. Meyhane, hakikat arayanların toplandığı irfan meclisini; şarap, ilâhî aşkın sarhoş edici etkisini; saki ise mürşidi yani doğru yola ileten rehberi simgeler (Gölpınarlı, 2004,).

Nedim'in beyitlerinde bu semboller bazen eğlence, bazen irfanı temsil eder:

Getir bir sâkî sun şarâb-ı aşk ki her dem
Kanar gönül, olur mest ü hayrân (İsen, 1997)

Burada içilen şarap, dünyevî değil; ruhu coşturan ilâhî hakikat şarabıdır. Böylece doğa imgeleri, ilâhî hakikatin taşınmasına hizmet eder.

3.4. Servi, Lale, Sümbül: Sevgilinin Estetik Yansıması Olarak Doğa

Tabiatın estetik öğeleri, sevgilinin güzellik unsurlarını anlatmak için kullanılır. Servi boylu olmak, sevgilinin zarafetini; lale, yanağının kızılığını; sümbül ise zülfündeki siyah örgüleri simgeler. Bu semboller yalnızca fiziksel tasvir değildir; aşkın oluşturduğu imge sisteminin parçasıdır (Yetiş, 2001).

Bâkî'nin gazelinde bu estetik şemalar şu şekilde karşımıza çıkar:

Boyu servî gibi âheste revân oldu geçti
Gözleri cân alıcı, zülf-i perîşânla geçti (Yetiş, 2001)

Burada sevgili doğa ile özdeşleşmiştir. Doğa hem aşktır hem sevgilidir hem de ilâhî hakikatin izdüşümüdür.

3.5. Bahar, Rüzgâr ve Gülşen: Yeniden Doğuş ve Ruhsal Arınmanın Temsili

Divan şiirinde bahar mevsimi, doğanın canlanmasının yanı sıra aşkın tazelenmesi, ruhun uyanışı ve hakikate dönüş anlamlarına gelir. Rüzgâr, sevgiliden haber getiren ulak; gülşen ise aşkın yaşandığı sembolik mekândır. Bahar hem doğanın hem insanın uyanışıdır.

Niyazî-i Mısırî'de bu dönüşüm şöyle dile getirilir:

Her bahâr açılır güller, bülbül figân eder
Gönül uyanır, aşk ile âlem can bulur

Bu dizelerde bahar, aşkın ve manevî uyanışın mecazıdır. Doğa, burada âşığın iç dünyasının aynası haline gelir.

4. Kader ve Fanilik: Gazelde Varoluşun Melankolik Boyutu

Divan edebiyatında kader ve fanilik teması, yalnızca bir tema olarak değil, insanın varoluşuna dair derin bir sorgulamanın şiirsel yansıması olarak yer bulur. Gazel, aşkın imkânsızlığı, hayatın geçiciliği ve insanın sınırlı kudreti gibi meseleleri kader bağlamında işler. Bu şiir formu, kader karşısındaki bireyin duygu durumunu ve içsel hesaplaşmasını alegorik imgelerle aktararak melankolik bir dünya kurar.

4.1. Kaderin Mutlaklığı ve Âşığın Çaresizliği

Divan şiirinde kader genellikle mutlak bir güç olarak kabul edilir. Şair, kendi arzularına rağmen olayların seyri üzerinde herhangi bir tasarrufa sahip olmadığını kabullenir. Bu durumda kader, aşkın önünde bir engel

değil; aşkı daha anlamlı, daha değerli kılan bir sınav olarak yorumlanır (Yetiş, 2001). Bu anlayışa göre kader, âşığın çilesini artırarak aşkın kutsallığını pekiştirir.

Fuzûlî'nin şu beyti bu anlayışı yansıtır:

Ne yapsam ol bahâr-ı visâl-i yâr görünmez
Görünmez ol nigâr-ı dil-ârâm, kahr-ı kısmetdir

Burada "kısmet" yani kader, âşığın tüm çabalarına rağmen sevgiliye kavuşmasını engelleyen ilâhî bir yazgıdır. Âşık, kadere boyun eğmek zorundadır; çünkü onun gücü, bireyin kudretini aşar.

4.2. Fanilik: Geçici Dünyada Aşkın Kalıcılığı

Fanilik düşüncesi, kader temasını destekleyen ve gazelin varoluşsal boyutunu şekillendiren temel felsefî kavramlardan biridir. Divan şairleri, dünyanın geçiciliğini, insan ömrünün kısa oluşunu sıkça vurgularlar. Bu bağlamda aşk, fânî dünya karşısında kalıcı bir değer, bir anlam üretme biçimi olarak sunulur (Levend, 1983).

Bâkî'nin ünlü beyti bu yaklaşımı özetler:

Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (Yetiş, 2001)

Burada "hoş sadâ", yani güzel ses, ölümsüzlüğün sembolüdür. Şair, aşk ve sanat aracılığıyla fanilik karşısında iz bırakmayı amaçlar.

4.3. Melankoli ve Hicran: Kaderin Psikolojik Yansımaları

Kaderin engelleyici gücü, gazel şairinde bir tür melankoli yaratır. Bu melankoli, umutsuzluk değil; aşkın derinliğini besleyen bir ruh halidir. Âşık, sürekli bekleyiş halinde; umudun ve umutsuzluğun sınırında dolaşır. Bu hal, aşkın değerini yüceltir çünkü sevdayı sürdüren şey kavuşma değil, kavuşamama halidir.

Şeyh Galip'in şu beyti bu ruh halini dile getirir:

Her dem yeni bir dert verir aşk, âşık odur kim
Gamdan gam alır, neşe bulur gözyaşında

Bu beyitte "gözyaşı", melankolinin sembolüdür; fakat aynı zamanda bu hüznün, âşığın içsel derinliğini besleyen bir öğedir.

4.4. Sabır ve Tevekkül: Kaderle Mücadelede Ahlakî Duruş

Divan şiirinde kader karşısında direnmek yerine, ona teslim olmak ve sabır göstermek ideal davranış biçimi olarak sunulur. Tasavvufî düşüncede kader, ilâhî iradenin bir tecellisi olduğundan ona karşı koymak, ilâhî düzene karşı gelmekle eş tutulur. Bu yüzden âşık, kaderin hükmüne karşı sabırla direnir.

Niyazî-i Mısırî şöyle der:

Sabır gerek aşk yolunda ey gönül, feryâd etme

Her ne gelirse Hak'tandır, ol her dem hoş bir nazarla bak

Burada sabır, kader karşısında edilgen bir bekleyiş değil; ilâhî düzene karşı bir olgunluk göstergesidir

Değerlendirme

Gazel, klasik Türk edebiyatında yalnızca bir nazım biçimi değil, aynı zamanda derin bir anlam dünyasının, felsefî bir sorgulamanın ve metafizik bir arayışın taşıyıcısıdır. Bu şiir türü, özellikle aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temaları etrafında şekillenen çok katmanlı bir anlam evreni sunar. Bu temalar, klasik dönemin düşünce sistemi içinde insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve Tanrı'yla olan ilişkisini anlamlandırmasına zemin hazırlar. Bu çalışmada yapılan tematik analiz, gazel türünün bu anlam katmanlarını modern bir çözümleme yöntemiyle ele almakta ve literatürdeki mevcut çalışmalardan farklı bir perspektif sunmaktadır.

4.1. Literatürdeki Çalışmalar ve Bu Çalışmanın Yeri

Gazel türü üzerine bugüne kadar birçok önemli çalışma yapılmıştır. Bu alandaki klasik kaynaklardan biri olan A. S. Levend'in Türk Edebiyatı Tarihi adlı eseri, gazel formunun tarihsel gelişimini ve genel özelliklerini detaylı biçimde ele almıştır (Levend, 1983). Levend, gazelin Arap ve Fars etkileri altında nasıl şekillendiğini ve Anadolu'da nasıl özgün bir karakter kazandığını ortaya koyar. Ancak onun çalışması daha çok tarihsel süreç ve biçimsel özellikler üzerinde yoğunlaşır.

Hüseyin Kılıç ise Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Türleri başlıklı eserinde, gazelin biçimsel yapısı, vezin ve kafiyeleştirme sistemi gibi

teknik unsurlar üzerinde durmuştur (Kılıç, 2013). Bu eser de içerik çözümlemesinden ziyade, biçimsel analiz ağırlıklıdır.

Türkmen (2010), mazmunlar ve alegorik anlatım biçimleri üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalar, imgeler ve simgeler etrafında bir çözümleme sunsa da, tematik bir derinlik analizi değil, daha çok söz sanatları açısından sınıflandırıcıdır.

4.2. Bu Çalışmanın Literatürdeki Boşluğu Dolduran Yönü

Bu çalışma, yukarıda belirtilen araştırmalardan farklı olarak, gazelin aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temalarını birlikte, bütüncül bir bakış açısıyla ve tematik çözümleme yöntemiyle ele almıştır. Literatürdeki pek çok çalışma bu temalardan yalnızca birini merkeze alırken (genellikle aşk veya tasavvuf), bu makale temaların birbirleriyle olan ilişkilerini de dikkate alarak anlam katmanlarını çok yönlü bir şekilde incelemiştir.

Özellikle aşk temasının mecazî ve ilâhî boyutları arasında kurulan geçiş, tasavvufî düşüncenin aşk anlayışı ile nasıl iç içe geçtiği; tabiat unsurlarının yalnızca süsleme değil, aşk ve hakikat yolculuğunun bir aracı olduğu; kaderin ise bu yolculuğun önünde bir engel değil, onu yücelten bir sınav alanı olarak işlev gördüğü detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Bu yaklaşım, gazelin anlam dünyasına dair yapılan analizleri yalnızca metin merkezli bir çözümlemenin ötesine taşıyarak, anlam katmanları arasında ilişki kurmayı hedeflemiş ve Divan şiirinin felsefî ve metafizik boyutuna dikkat çekmiştir. Bu yönüyle, çalışma hem klasik gazel çözümlemelerine katkı sağlamakta hem de modern anlamda edebî analiz yöntemlerinin bu alana uygulanabilirliğini göstermektedir.

4.3. Çalışmanın Katkısı ve Önemi

Bu araştırmanın en önemli katkılarından biri, aşk, tasavvuf, tabiat ve kader gibi temaların sadece birer içerik unsuru değil; aynı zamanda bir anlam üretim mekanizması olduğunu ortaya koymasıdır. Bu anlam üretimi ise mazmunlar, alegoriler ve metaforlar aracılığıyla çok katmanlı bir şekilde gerçekleştirilir. Ayrıca bu makale, Divan şiirinin yalnızca klasik bir form değil; zamansız bir felsefî söylem biçimi olduğunu da göstermiştir.

Çalışmanın bir diğer özgün yönü, temaların birbirinden bağımsız değil, birbiriyle sürekli etkileşim halinde ve iç içe geçmiş olduğunu vurgulamasıdır. Bu durum, gazel türünü yalnızca bir aşk şiiri olmaktan

çıkartıp, insanın hakikati arayışını dile getiren metafizik bir metin haline getirir.

Sonuç

Bu çalışma, klasik Türk edebiyatının en güçlü şiir türlerinden biri olan gazelin anlam dünyasını aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temaları ekseninde ele alarak, bu türün derin anlam katmanlarını tematik çözümleme yöntemiyle ortaya koymayı amaçlamıştır. Gazel, biçimsel sadeliğine rağmen içerdiği simgesel anlatım zenginliği, metafizik sorgulamalar ve estetik derinliği ile yalnızca bir aşk anlatısı değil, aynı zamanda bir varoluş felsefesi ve hakikat arayışının şiirsel formu olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında, aşk temasının mecazî ve ilâhî boyutlar arasında kurduğu köprü, tasavvufî düşüncenin vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde aşkı bir kemâle erme yolu olarak inşa edişi, tabiat unsurlarının alegorik birer hakikat taşıyıcısı haline gelişi ve kader anlayışının melankoli ile ahlâkî bir duruşu birleştiren yapısı detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu dört temel tema arasındaki ilişki ağı, gazelin çok boyutlu anlam dünyasını kurmada bir araç değil, bizzat bu dünyanın kurucu öğeleri olarak işlev görmüştür.

Aşkın Evrensel ve Metafizik Yönü

Aşkın yalnızca bir beşerî duygu değil, ilâhî bir hakikate yöneliş biçimi olması, gazel türünün içerdiği en özgün ve derinlikli anlam alanıdır. Bu durum, aşkı yüzeysel bir arzu değil, varoluşsal bir arayış olarak konumlandırmıştır. Çalışmanın bu yönü, gazeldeki aşk temasının hem bireysel hem de metafizik katmanlarını birlikte ele alarak önceki araştırmalara katkı sunmuştur.

Tasavvufî Düşüncenin Şiir Formunda Tezahürü

Tasavvufî aşk anlayışı, aşkı bir kemâl yolculuğu olarak ele alırken fenâ ve bekâ kavramları etrafında insanın benliğini aşarak hakikate ulaşma çabasını şiirin merkezine yerleştirmiştir. Bu yönüyle gazel, sadece bir duygu aktarımı değil, aynı zamanda insanın ruhsal terbiye sürecinin edebî bir yansımasıdır. Bu araştırma, tasavvufun gazel formundaki etkilerini yalnızca metafor düzeyinde değil, yapısal ve tematik bir bağlamda ortaya koymuştur.

Tabiatın Anlam Taşıyıcılığı

Bu çalışmada ortaya konduğu üzere, Divan şiirinde doğa betimlemesi bir estetik süsleme unsuru olmanın çok ötesine geçer. Gül, bülbül, şem', pervane, meyhane gibi mazmunlar, aşkın farklı boyutlarını anlatan alegorik öğeler olarak işlev görür. Bu durum, şiirin her bir imgesinin içerdiği anlam potansiyelini artırmakta ve şiirin katmanlı bir okuma biçimine açık olduğunu göstermektedir.

Kaderin Ahlâkî ve Ontolojik Yeri

Kader ve fanilik teması, aşkın imkânsızlığını bir trajedi olarak değil, aşkı yücelten bir sınav ve olgunlaşma alanı olarak ele alır. Bu anlayış, gazeldeki melankolik atmosferi oluştururken, aynı zamanda bireyin ruhsal gelişiminin bir parçası olarak sabır ve tevekkül kavramlarını merkeze alır. Bu çalışma, kader temasının bu çift yönlü işlevini derinlemesine analiz ederek literatürdeki birçok eserin ötesine geçmiştir.

Çalışmanın Bilimsel Katkısı

Bu makale, aşk, tasavvuf, tabiat ve kader temalarını yalnızca ayrı ayrı ele almakla kalmamış; bu temaların birbirleriyle olan ilişkilerini, şiir metinlerindeki yansımalarını ve anlam dünyasını birlikte çözümlemiştir. Bu yaklaşım, Divan edebiyatında tematik analiz yönteminin uygulanabilirliğini göstermiş ve bu yöntemin, klasik metin çözümlemesine yeni bir bakış açısı kazandırabileceğini ortaya koymuştur.

Özellikle temaların alegori, mazmun ve metafor aracılığıyla nasıl bir anlam katmanları oluşturduğu gösterilerek, gazel şiirinin yalnızca bir tarihî metin değil, aynı zamanda modern anlamda okunabilir bir felsefî ve estetik söylem alanı olduğu vurgulanmıştır. Bu yönüyle çalışma hem Divan edebiyatı araştırmaları hem de karşılaştırmalı edebiyat ve anlam çözümlemesi bağlamında literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Dipnotlar

¹ Kerkük Üniversitesi, İnsani Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü, Öğretim Görevlisi.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4344-0150>

aishamumtaz@uokirkuk.edu.iq

² Bakınız: "Demir, H. (2013). "Fuzûlî'de Aşkın Anlamı ve Tasavvufî Derinliği." *Turkish Studies*, 8(3), 231–245.

³ Bakınız: Tatçı, M. (1998). "Hüsn ü Aşk'ta Tasavvufî Sembolizm." *Türkiyat Mecmuası*, 11, 213–226; Topaloğlu, B. (2004). "Şeyh Galib'in Şiirinde İlâhî Aşk." *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 3(8), 87–102.

⁴ Ayrıca bakınız: " **Gölpınarlı, A. (1991).** *Fuzûlî Divanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; **İsen, M. (2005).** *Fuzûlî'nin Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları; **Kurnaz, C., & Tatçı, M. (2001).** *Fuzûlî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği*. Ankara: TDV Yayınları.

⁵ **Ocak, A. Y. (1996).** *Niyazî-i Mısırî: Hayatı, Görüşleri ve Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları; **Tatçı, M. (1994).** *Niyazî-i Mısırî Divanı'ndan Seçmeler ve Açıklamaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; **Ergun, S. (1956).** *Tasavvuf Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: MEB Yayınları; **Ekinci, A. (2017).** "Niyazî-i Mısırî'nin Şiirlerinde Aşk ve İlâhî Hicran." *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 38, 101–120.

⁶ Bakınız: **Gölpınarlı, A. (1985).** *Şeyh Galip: Hayatı, Eserleri, Şiirlerinden Seçmeler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi; **Ergun, S. (1971).** *Şeyh Galip: Hüsn ü Aşk*. Ankara: MEB Yayınları; **Ocak, A. Y. (2000).** *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları.

Kaynakça

Demir, H. (2013). Fuzûlî'de aşkın anlamı ve tasavvufî derinliği. *Turkish Studies*, 8(3), 231–245. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5515>

Ekinci, A. (2017). Niyazî-i Mısırî'nin şiirlerinde aşk ve ilâhî hicran. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 38, 101–120.

Gölpınarlı, A. (1991). *Fuzûlî Divanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2004). *Mevlânâ'dan seçmeler* (10. basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İsen, M. (1997). *Nedim Divanı'nda sanat ve estetik*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İsen, M. (2005). *Fuzûlî'nin şiir dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kılıç, H. (2013). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve türleri* (4. basım). İstanbul: Kitabevi.

Kurnaz, C., & Tatçı, M. (2001). *Fuzûlî: Hayatı, eserleri, edebî kişiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Levend, A. S. (1983). *Türk edebiyatı tarihi* (2. basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (1996). *Niyazî-i Mısırî: Hayatı, görüşleri ve eserlerinden seçmeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tatçı, M. (1994). *Niyazî-i Mısırî Divanı'ndan seçmeler ve açıklamaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tatçı, M. (1998). Hüsn ü Aşk'ta tasavvufî sembolizm. *Türkiyat Mecmuası*, 11, 213–226.

Topaloğlu, B. (2004). Şeyh Galib'in şiirinde ilâhî aşk. Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 3(8), 87–102.

Türkmen, F. (2010). Divan şiirinde alegori ve anlam derinliği. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Yetiş, A. (2001). Bâkî Divanı'nda aşk ve sevgili. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergun, S. (1956). Tasavvuf edebiyatı antolojisi. İstanbul: MEB Yayınları.

